

Gorkij „Emlékezés a kortársakra” című könyvét olvasva és fordítgatva, főleg a Leninről szóló írásnál, újra több olyan fontos kérdés ötlött fel bennem, melyek már régen kísértének az irodalomról elmélkedve vagy mások gondolatait vizsgálva az irodalom különféle kérdéseiről. A nagy marxista teoretikus és forradalmár viszonyáról van szó „az orosz föld nagy írójához”: arról a viszonyról, amely oly tömören mutatkozik meg Lenin és Gorkij beszélgetésében, amikor Vladimir Ilyics néhány igen figyelemreméltó gondolatot fejt ki a „Háború és béke” szerzőjéről. Ezek a mondatok egyébként szintézisét adják ebben a beszélgetésben azon cikkeknek, melyeket Lenin a beszélgetést megelőzőleg tíz egynéhány év előtt ennek a nagy irodalmi alkotónak szentelt. Tolsztoj születésének nyolcvanadik évfordulója 1908-ban, s alig két évvel menekülése Jasznaja Polyanáról, majd a halála, mind-mind olyan események voltak, amelyek magukra vonták a világ érdeklődését, s így Lenin se mehetett el szótlánul mellettük, ezekkel az eseményekkel kapcsolatban öt cikket írt, amelyeket nálunk bizonyára minden művelt ember ismer. S amikor én az „Emlékezések” után újra elolvastam ezeket az írásokat, arra a felismerésre jutottam, hogy engem ezekben a cikkekben nem annyira Lenin Tolsztojhoz való viszonya érdekel, nem is a nagy író társadalomtudományi szempontból való alapos megvilágítása, nem ez a rendkívül meggyőző és plasztikus megvilágítása Tolsztojnak, de meg kellett értenem, hogy figyelmeimet Leninnek néhány az irodalomra vonatkozó alapvető szempontja vonta magára. Ezek a szempontok, igaz, az említett cikkekben nem kaptak kimondottan precíz megfogalmazást, de határozottan érezhetők; ezek a szempontok ott vannak a cikkekben, mert másképpen el sem képzelhető, s ezért vezethetők le figyelmes kiválasztással a szövegből, s ezért fejezhető ki tiszta és logikus formulációkban. Lenin ugyan nem volt sem irodalmi kritikus, se történész, sem esztétikus, de mint zseniális szellemű gondolkodó csodálatos tájékozottsággal tudott behatolni a szellemi élet számos területére. Így volt az irodalom szövegforgó kérdéseivel is, jóllehet cikkei jellegüknél fogva vitatkozó-politikai természetűek. Ennek ellenére alapvető szempontjaik az irodalomra nézve is igen érdekes gondolatokat tartalmaznak és szokatlanul erős ösztönzést adnak az irodalomról való elmélkedéshez.

1.

Ezek a cikkek egész sor határozott és éles ítéletet foglalnak magukban, főleg Tolsztojról, a gondolkodóról. Például ilyeneket: „Nem értette meg a forradalmat és nyíltan eltávolodott tőle”. „Tolsztoj tanítása teljes ellentétben áll a proletáriátus életével, munkájával és harcával”. „Tolsztoj társadalombíráta nem új. Semmi olyat nem mondott, amit jóval előtte olyan emberek ki ne mondtak volna, akik a dolgozó ember mellett állottak”. „Minden olyan kísérlet, amely Tolsztoj tanításának idealizálását szorgalmazza, a legközvetlenebb és legmélyebb kárt okozza napjainkban”. „Tolsztoj tanítása föltétlenül

utópisztikus, lényegében reakciós a szónak legtipikusabb és legmélyebb értelmében". „Tolsztoj, a vátesz, aki új recepteket talál fel az emberiség megmentésére — nevetségos”.

Ez a vélemény Tolsztojról, a gondolkodóról, világos és csak természetes, hogy róla Lenin más véleményt nem is alkothatt. De ugyanilyen biztos és határozott Lenin véleménye Tolsztojról, a művészről is. Ezt a véleményt ezekben a cikkekből ismételtelen és ilyen megfogalmazásban fejezte ki: „Egy író, aki egész sor kivételesen jelentős művet adott, amelyekkel a világ nagy íróinak sorába emelkedett.” „Igazi nagy művész”. „Az ő ereje csak zseniális művészek tulajdonsága”. „Zseniális művész, aki nemcsak az orosz életről adott rendkívül kifejező képet, de elsőrendű alkotásokat is a világirodalomnak” stb. Hangsúlyoznom kell, hogy az utóbbi idézetek közvetlen kapcsolatban állnak a fentebb kimondott véleményekkel, szervesen összetartoznak egymással, s hogy úgy az előbbi, mint az utóbbi véleményeket Lenin egyszerre mondotta ki, csaknem egy lélegzetvételtre, minél fogva egy időből valók s úgy az előbbi, mint az utóbbi vélemények, így egymás mellett, szem mellé láthatólag azt a célt szolgálják, hogy teljes és az igazságnak megfelelő értékelést adjanak erről az íróról.

Leninnek ez az ítélete teljes egészében némileg talán meglepi majd az egyszerűbb olvasót. Meglehet, hogy Tolsztoj művészetének zseniálitását az ilyen olvasó nehezen tudja majd összeegyeztetni tanításának reakciós és káros voltával. Az irodalomelmélet szempontjából viszont éppen ez az ellentmondás vagy legalábbis kettősség a fontos Tolsztoj felértékelésénél. Ebben az ellentmondásban Leninnek egy az irodalomra vonatkozó alapvető nézete rejlik, amely a maga módján egy régi igazságot bizonyít a művésztől, illetve a költészetéről. Ha ugyanis egy irodalmi mű gondolati vagy bölcséleti iránya, avagy világnézete szemmel láthatólag ellentétes és káros az adott történelmi folyamatra nézve azért mert utópisztikus és reakciós, s mint recept az emberiség felszabadítására még nevesítéses is, ha tehát egy irodalmi mű ilyen gondolati irányzatossága egyszerűen zseniálisnak mondható, akkor azt hiszem megengedhető, sőt egyenesen kötelezővé teszi azt a vélekedést, hogy e megállapítás megfogalmazójának egy művészi alkotás felértékelésének kérdésében a gondolati irányzatosság helyes vagy helytelen, materialista vagy idealista, hasznos, vagy káros, haladó vagy reakciós, a mindezt magába foglaló művészi alkotás értéke független marad e gondolati irányzatosságtól, mivel a művészet értelme és célja mégis csak az, amit Lenin eképpen fejez ki: „rendkívüli képeket adni az életről”, olyan feladat tehát, amelynél a gondolati irányzatosság nem játszik döntő szerepet.

Ez a gondolat a művészetéről, amely véleményem szerint szükségszerűen és természetesen nyilatkozik meg Lenin bírálatában Tolsztojról, mint ahogy már mondtam, nem új. Ezt már Goethe is igen határozottan kimondotta emlékezetes szavaiban arról a szervről, amellyel és amelynek a művészet teremtdiük, s amely semmiesetre sem azonos azzal a szervvel, mely a vallásnak, a bölcséletnek forrása és közvetítője. Ezt a gondolatot már ismerjük Marx és Engels bírálatából is Balzacról. A világ azonban szívesen megfeledkezett róla, s így évszázadok óta tart a tévelygés az emberek viszonyában a művészethez, különösen az irodalomhoz. Ezért hát mindig életre kell kelteni ezt a gondolatot, ismételtelen rámutatni, főként olyankor, ha olyan ember elmélkedésében jut világos kifejezésre, mint amilyen Lenin volt.

S hogy ez a gondolat még világosabban álljon előttünk, azt hiszem éppen Lenin elmélkedésével párhuzamosan kell lejegyeznünk erről a kérdéstről azt az igen hasonló tételt, melyet a nagy forradalmár világnézeti ellenfele, az ismert irodalombölcselő, aki még egyházi értelemben istenhívó is, kortársunk T. S. Eliot angol költő fejtett ki Dantéről és Shakespeare-ről szólva eképpen: „Dante költészetének van egy előnye, amelyet bizonyos értelemben meg sem

érdemel; nevezetesen az, hogy világképe egy olyan embertől ered, aki éppoly nagy és szeretetreméltó, mint maga Dante: szent Tamástól. A Shakespeare mögött álló világkép pedig olyan emberektől való, akik magánál Shakespeare-nél jóval jelentéktelenebbek. Innen származnak a különböző tévedések, például az is, hogy Shakespeare nem olyan nagy alkotó mint Dante... Viszont a gondolati irányzatosság relatív értéke, amely egyiknek vagy a másiknak a korábban megszokott volt, csöppet sem fontos. Amikor Dante azt mondja:

Az ő akarata a mi békénk...

ez nagy költészet és erős világnézet áll mögötte. Amikor pedig Shakespeare azt mondja:

Annyit számítunk az isteneknek, mint vásott kölyköknek a legyek, melyeket tréfából pusztítunk el...

ez ugyanolyan nagy költészet, ha a mögötte rejlő világnézet nem is ered olyan mélyről. A döntő fontosságú dolog éppen abban van, hogy mind a ketten tökéletes hangon adták kifejezést egy tartós emberi érzelmenek... A költészet nem lehet pótléka a filozófiának vagy a teológiának, vagy a vallásnak; a költészetnek megvan a maga feladata. S mivel ez a feladat nem gondolati, hanem élmény-jellegű, lehetetlen egyenlő értékben meghatározni.

Minden erőteljes világnézetben van valami olyan erő, amely híveit arra csábítja, hogy kísérletet tegyenek mindent a maguk igazsága alá rendelni; s így aztán az irodalom értékét is aszerint szeretnék meghatározni, amennyiben gondolati irányzatossága az ő világnézetükkel egyezik. Ebben a kísértésben esnek ma azok a túlságosan doktrinér marxisták, akik bizonyosan még Lenint is csak felületesen ismerik. S ha Lenin egyetértett volna az ilyen felfogással, Tolsztojt, a művészt is el kellett volna marasztalnia, ami a szóbanforgó cikkek megjelenése idején, vagyis az orosz forradalom legsötétebb napjaiban, 1908-tól 1911-ig, az egyszerűbb gondolkozó előtt is érthető lett volna. Lenintől azonban hiányzott az effajta világnézeti szűkkeblűség. Elmondhatjuk róla, hogy ebben az esetben megadta a császárnak, ami a császáré, és istennek ami istené. Azt hiszem, mindenkinek, de főleg minden marxistának, alaposan el kellene gondolkoznia Leninnek ezeken a cikkein, teljesen megérteni azokat, s ugyanakkor felfogni e cikkeknek azt a lényegbevágó állásfoglalását, hogy egy irodalmi alkotás művészi értéke független a maga gondolati irányától. Mert a gondolat tartalmánál fogva a művészetben másodlagos jelentőségű. Így hát az, aki az irodalmat gondolati irányzatossága szempontjából tanulmányozza és az irodalomról ennek az irányzatosságnak alapján mond ítéletet, az nem tesz eleget a bírálótlényeges feladatának, hanem egy merőben más természetű dolgot végez, amely csak másodrendű eredményekhez vezet, s amelynek egészen más a rendeltetése, mint az irodalmi kritikáé. Az ilyen munkát ennél-fogva másként is kell nevezni.

2.

S habár Lenin álláspontja itt kétségtelenül logikusan jut kifejezésre, azt hiszem mégis valamelyest megcsönkítva mutatnám be, ha nem venném figyelembe, gondolatainak pőrén logikus sémái mellett, azokat a kiegészítéseket is, melyek az említett cikkekben világosan megnyilatkoznak, s amelyek ennél-fogva kétségkívül bennük foglalhatnák. Lenin, mint mondtuk, mindenekelőtt Tolsztoj gondolati irányzatosságát tárgyalja, azzal vitatkozik, illetve annak értékét jelöli meg az orosz forradalom és a munkásosztály álláspontjáról kiindulva, jöllehet nemcsak a célja. Különben maga is határozottan kijelenti: „Az ellentmondásokat Tolsztoj nézeteiben nem kell a modern munkásmozgalom és a modern szocializmus álláspontjáról megítélni (az ilyen bírálótl,

természetesen, elkerülhetetlen, de elégtelen)"... Szóval átfogóbban akarta szemlélni ennek a „óriásnak" az életművét, olyan szemléletet akart követni amelytől nagyobb eredményt, több tárgyilagosságot és több igazságot várhatott.

Ez a szándék vezette bizonyosan már első cikkében is, melyet 1908-ban írt, ami kiderül a cikk címéből is: „Tolsztoj Leó, mint az orosz forradalom tükré." Ebben a cikkében fejtette ki azt a gondolatát, amely körül most az én érdeklődésem forog, mivel azt hiszem, hogy ebben a gondolatban megtalálom azt a fontos kiegészítést Lenin álláspontjának, mely szerint a gondolat irányzatosságának nincsen jelentősége az irodalmi műben. E tételének szövege így hangzik: „Mivel egy igazán nagy művéssel állunk szemben, műveibe visszhangot kellett adnia a forradalom néhány fontos megnyilatkozásának is." A mondat második része úgy látszik lerövidült, ami abból a gondolatból ered, hogy a forradalom döntő fontossággal bírt Tolsztoj korára, s ezért néki min nagy művésznak, visszhangot kellett adnia a forradalom lényegbevágó megnyilatkozásainak. Szóval itt vetődött fel a kérdés: a művész és kora, a művész, mint korának kifejezője. S nekem úgy tűnik, már e mondat megfogalmazásában ott van az a gondolat, amely nemcsak történelmi megvilágítás helyezi az irodalmat, hanem kifejez egy olyan különben magától értetődő vázlatot is, amely része lehet egy alkotás művészi értékének felmérésének a hozott ítéletnek.

Valószínűleg nem tévedek, ha Lenin idézett szavaiban és Tolsztojról szóló cikkeinek szellemében körülbelül ilyen logikai következtetést látok: minden művész kifejezője vagy visszhangja a maga idejének és a maga korának. Legalább bizonyos mértékig. S azután következik ennek a gondolatnak tovább fokozása. Minél nagyobb művész valaki, annál inkább kifejezésre jutnak sőt mi több, kifejezésre kell jutniuk korának jellegzetes és döntő jelenségei, mivel ez a gondolat a maga első fokozatában ma általánosan ismert és elismert igazság lett, nekem logikusnak tűnik, hogy felsőfokozatát nem lehet tagadni. De most felmerül a következő kérdés: Szabad-e ezt a gondolatot megfordítani? Vajon helyes-e azt állítani: minél inkább kifejezi valaki korának jelentős és döntő megnyilatkozásait, annál nagyobb művész? Annak ellenére, hogy erre a tételre támaszkodnak azok a vélemények is, melyeket gyakran hallunk és olvasunk: arról, hogy ez nem modern vagy az nem időszerű, előttem már világos, mennyi veszéllyel jár Lenin mondatának megfordítása nem csak azért, mert meghatározni, azt, hogy mi az, ami döntő fontossággal bír bizonyos korszakban, igen bonyolult feladat és sok tekintetben az egyéni tájékozódástól függ. Az idézett mondatnak ez a formája veszélyes azért is, amennyiben maga Lenin is említi például, hogy Tolsztoj társadalombírálatában semmi olyat nem mondott, amit előtte mások (talán művészek is) ki ne mondtak volna. A dolgozó tömegek szemszögéből nézve a világot, s akik ennél fogva a kor döntő kérdéseit nála jobban vetették fel és oldották meg. Ezért azt hiszem, hogy ez a visszajára fordított tételt a legnagyobb óvatossággal kell alkalmaznunk, csupán olyan írók összehasonlításánál, akiknek a művészetében minden vitán felül áll, ami azt jelenti, hogy az időnek nem kell és nem lehet döntő kritériumként szerepelnie a művészi érték megállapításánál. S ami jellemző Lenin kifinomult érzékére ezekben a kérdésekben, az éppen az általa választott óvatosság megfogalmazás, annak ellenére, hogy az említett cikkeiben olykor Tolsztoj művészi nagyságának bizonyításához folyamodik, mert ezt a nagyságot eleve elismerte, ugyanakkor figyelmeztet a korszak lényeges jelenségeinek visszhangjára, melynek helyét kellett kapni a nagy regényíró életművében: Lenin kiirdukolja tehát Tolsztoj művészetének zsenialitásánál veszi kezdetét s véleményéhez ismeretlen, ösztönös úton jutott, míg a művész viszonya korához a társadalomhoz inkább csak eszköz néki alakja megvilágítására vagy esztétikai értékelésének igazolására.

Lenin tételének levezetésében és alkalmazásában is rendkívül tanulságos. Nemcsak arra gondolok, hogy a tolsztoji idők Oroszországának társadalmi fu

lyamatát olyan szuverén módon elemzi. Azt hiszem, rá kell mutatni arra a körülményre is, hogy Tolsztoj tanítását magyarázva igen élénken hangsúlyozza azokat az élményszerű és művészi elemeket, melyek Tolsztoj bölcselkedésében és egész filozófiai rendszerében megmutatkoztak, s amelyek, mint ismeretes, Jasznaja Polyana bölcsénél elmélkedő irataiban jelentek meg, tehát csaknem művészi alkotómunkáján kívül Lenin Tolsztojt gondolkodóként jelöli meg, „aki hatalmas erővel, meggyőződéssel és őszinteséggel vetett fel egész sor kérdést”, de még határozottabban beszél az író filozófiájának művészi alkotóelemeiről, amikor azt mondja: „Tolsztoj kritikájának sajátossága s annak történelmi jelentősége abban van, hogy a zseniális művészek erejével fejezi ki a paraszti Oroszországban uralkodó felfogások megváltozását. Mert Tolsztoj a patriarkális gyermektegy paraszt álláspontját teszi magáévá; Tolsztoj a maga kritikájába és tanításába beviszi ennek a parasztnak a lélektanát. Tolsztoj kritikáját olyan erős érzés jellemzi, olyan szenvedélyesség, meggyőződés, frissesség, őszinteség és rendíthetetlenység ebben a törekvésében: a gyökeres megoldásig, hogy ez a kritika valóban visszatükrözi millió és millió paraszt felfogásának megváltozását. Tolsztoj a parasztság hangulatát azért fejezi ki olyan hiven, mert tanításába beleviszi azok naivitását, politikai érdektelenségét és miszticizmusát”.

Érdekes megfigyelní, hogyan taglalja Lenin ezekben a szavakban az igazság kérdését olyan kritériumok segítségével, amelyek nem logikai és nem tudományos természetűek és hogyan alakulnak át az ilyen kritériumok tulajdonságai, mint amilyen a naivitás, a politikai érdektelenség, a miszticizmus stb. s hogyan lesznek ezek a hibák és fogyatékoságok, amelyek az igazság egy hírnökénél, méghozzá a forradalmi igazság hírnökének szemében is hibákat és fogyatékoságokat jelentenek, mégis erényekké, ha Lenin mutatja be őket, mint olyan művész tulajdonságait, aki a maga korának egyes döntő megnyilatkozásait fejezi ki. Csak ezekkel a tévedés-erényekkel adhatja meg Tolsztoj a millió és millió orosz paraszt felfogásában végbement változás visszhangját, vagyis az ő idejében Oroszországban lezajlott társadalmi folyamat hatalmas összetevőinek visszhangját. De Tolsztoj Lenin szemében zseniális művész azért is, mert ilyen módon képviselte a parasztlak millióit. Röviden: itt a gondolatnak ezt a taglalását kapjuk: minél nagyobb a művész, annál inkább kifejezője kora lényeges jelenségeinek. S hogy ez a tétel más megvilágítást is kapjon, Lenin még egy lélektanilag is érdekes megjegyzéssel magyarázza: „A paraszti Oroszország valamennyi régi pillérének biztos kidőlése fogékonnyá tette a figyelmét, elményítette érdeklődését mindaz iránt, ami körülötte történt.”

Lenin e taglalásával kapcsolatban, úgy vélem, nem lesz helytelen visszatérni Eliot tételére Dantéről és Shakespeare-ről s azok gondolati irányzatosságáról. Ennek a kritikusnak tisztán individuális szemlélete, amely ugyan esztétikai értelemben kielégítő, mégis azzal a veszéllyel jár, hogy a művészeket világnézetük értéke szerint becsülik, amit különben Eliot maga is tarthatnának vél. S nekem ezenkívül még az angol költőnek ez a gondolata, minden nemes szándéka ellenére is, egy kicsit laposnak tűnik és nélkülözi a harmadik dimenziót. Ez a gondolat sokkal használhatóbb, és sokkal világosabb lenne, ha a Leninével rokon nézetet tartalmazná. Elmondhatnánk ugyanis, Eliot világnézetének megsértése nélkül, hogy az „Isteni színjáték” mögött vallási és misztikus gondolat húzódik, a középkor utolsó szellemi erőfeszítéseként, míg Shakespeare alkotásainak háttérben az új világ földi, reális és humanisztikus gondolati irányzatossága keres megnyilatkozást, az a törekvés tehát, amelyet a reneszánsz és az európai történelem színpadára felvonuló új társadalmi erők életrekelése tartalmaz. Ez a két zseniális alkotóművész műveinek szellemi összetételében így mégis kifejezésre juttatta azokat a fontos jelenségeket, melyek az ő korukat végigkísérték. És ilyen megállapításban igazolást talált volna a két művész kiegyenlítődése, amit különben nem szabad lebecsülni s még kevésbé elvetni.

Ha tehát a világnézet lényegteleniségéről beszélünk a művészetben, ha azt mondjuk hogy a művészet független a mögötte rejlő gondolati irányzatosságtól, akkor ezt az esztetikai tételt bizonyos fenntartással kell fogadni. A művész világnézete, amennyiben elválasztható alkotásától, semmiesetre se lehet lényegtelen és jelentéktelen. Ez a világnézet lehet idealista vagy materialista, lehet utópisztikus vagy reális, reakciós vagy haladó, káros vagy hasznos, de nem lehet semmitmondó, mert jelentéktelen gondolatokkal nem rögzíthetők „tartós emberi érzések.” — Félreértés ne essék: én hiszem, hogy Lenin tétele helyes; a művész világnézetének bizonyos értelemben reprezentatívnak kell lennie, ami azt jelenti, hogy vissza kell adnia egy időszak történelmi folyamatának fontos vagy lényeges összetevőit. Az ilyenfajta gondolati irányzatossághoz nagy érzelmi erők is járulhatnak, mint például a szenvedélyesség, a meggyőződés, a frissesség, az őszinteség, a rendíthetelenség, s hogy ismét Eliot szavaival éljek, ilyen vagy olyan „tartós emberi érzések”. Ha mindjárt talán nem is biztos, hogy ezek a „tartós emberi érzések” csak ilyen gondolatokkal s ilyen világnézetekkel párosulhatnak. Emellett szól az a tény, hogy a művész világnézetében az effajta reprezentatív megnyilatkozás aránylag könnyen megállapítható a világ minden nagy írójánál, míg a lírikusoknál ez már valamivel nehezebb, mert az ő műveikben a gondolati elemek, ha kétségtelenül megvannak is, sokkal inkább háttérbe szorulnak.

3.

A világos felismerés minderről okvetlenül szükséges az irodalomtörténethez, de ugyanolyan fontos, mindenekelőtt ösztönző erejével, az irodalmi kritikában is. Az idő jelenvalóságának a tétele az író művében természetes, mert az idő, amelyben az író alkotása megszületik, az ő egyetlen élő anyaga, az idő segítségével érez, gondolkodik, tűr, tiltakozik és helyesel. Tehát egész határozottan kimondhatjuk, hogy az író szinte akarata ellenére is korának kifejezője. Ez a tény világos volt például egy olyan önféjű individualistánál is, mint amilyen Oscar Wilde volt, aki „De profundis” című könyvében ezeket írta: „Olyan ember voltam, aki szimbólikus viszonyban állt korának művészetével és kultúrájával... Byron szimbólikus alak volt, viszont az ő viszonyulása megegyezett korának szenvedélyével és a kor csömörével a szenvedélyektől. Az én kapcsolataimnak a korhoz volt valami nemesebb, tartósabb jellegük, s valami vitálisabb következményük, ami hosszabb életet biztosított számukra”.

Nem arról van szó, hogy Wilde véleménye Byronról és önmagáról helyes-e. Az ő szavai azonban ennek az elmékedésnek imént taglalt tételeit bizonyítják, sőt ezen kívül még ki is egészítik azokat. Wilde szavaiban ugyanis szinte magától értetődő természetességgel kifejezésre jut az a felfogás, hogy az író különféleképpen adhat képet a maga koráról, szellemi életének különféle rétegződései vagy tagozódása szerint. Wilde állításának ezen kívül még megvan az a jelentősége is, hogy az érték kérdésével foglalkozik vagy legalábbis az olvasóból váltja ki a szükségét, hogy maga formáljon véleményt és tegyen összehasonlítást. Ebben az állításban egy olyan kritérium is rejlik, amely egy esztetikántúli vagy esztetikánfeletti mértéket sejtett, hasonlót ahhoz, amilyennel Leninnel találkoztam. Fontos megjegyezni, hogy az író kifejezheti az időt gondolati irányzatosságával éppúgy, mint érzéseivel vagy előbbi korok hangoltságával, illetve e hangoltságok átvételével; s kifejezője lehet ennek vagy annak a társadalmi rétegnek, amelynek az adott korban ilyen vagy olyan sorsa, avagy szerepe van. De ezek közül a mozzanatok közül néhányat nagyon nehéz meghatározni, főleg a korhoz való viszony mozzanatát, ehhez alaposan kellene ismerni az író életrajzát, s ugyanígy a történelmet

is, ami sok esetben egyszerűen elérhetetlen feladat. Ezek a mozzanatok nehezen válnak kézzelfoghatóvá még a mai időkben, jobban mondva korunkban is, mert a kortársak gyakran csak nagyon homályosan látják és ismerik fel koruk irányzatait.

Ezekkel a tényekkel magyarázható, hogy az idő jelenvalóságának mértéke, amely már természeténél fogva csak közvetett kulcs a művészethez, gyakran nemcsak nehezen alkalmazható, hanem időnként megbízhatatlan, vagy legalábbis csekély meggyőző erővel bír. S azon kívül ez a mérték néhány túlságosan egyenes vonalon haladó gondolkodónál túlzott, és kizárólagos jelentőséget kapott. Plehanovnál például, aki második vitájában egy francia irodalomtörténéssel a következőket mondja: „Minden irodalmi mű a maga korának kifejezője. Tartalmát és formáját korának izlései, szokásai és törekvései határozzák meg. S minél nagyobb egy író, annál nagyobb és világosabb műve karakterének függősége korának karakterétől, s annál kevesebb műveiben az a „felesleg”, melyet „egyéni feleslegnek” nevezhetünk.” Micsoda hanyatlás Lenin után! Az a termékeny gondolat itt merő túlzássá fajul, mert teljesen figyelmen kívül hagyja az egyén művészi szerepét, mint dialektikus ellentétét a társadalomnak és a társadalmiságnak; figyelmen kívül hagyja, ha úgy tetszik, az író egyéni lélektani és élettani természetét, ami pedig letagadhatatlanul mély jelentőséget kap a mű létrejövetelében és végleges formájában. Plehanov itt úgy járt el, mintha Lenin dialektikus ellentétéből: „ez és ez az ember”, kitörölte vagy figyelmen kívül hagyta volna a mondat egész másik felét, hogy ezt állítsa: „ez és ez, nem ez és ez, hanem ember”.

A művésszel, mint korának kifejezőjével foglalkozó gondolat további deformálása a „l'art pour l'art” jelszavának veszélyes történetére figyelmeztet engem. Ennek a jelszónak az útja az ösztönös világból vezet a tudatalattiba vagy a tudatosba, s onnan az akarat terére, ahol már a parancsolás vagy legalábbis követelés jellegét kapta. Valami hasonló történik a művészlőről, mint a kor kifejezőjéről alkotott gondolattal is. Amióta ez a gondolat nemcsak magától értetődő tény, amióta átment az emberiség tudatába, azóta jelentkeznek olyan törekvések, amelyek követeléssé, gyakran pedig parancssá akarják változtatni. Gyakran már nem úgy hangzik többé: a művész a maga korának kifejezője, hanem így: a művész visszhangja és kifejezője kell hogy legyen a maga korának. S amint ezt a követelést kimondták, híveinek többé nem volt elég az, hogy a művész legyen kifejezője korának, mint ahogyan az egykori írók is kifejezték a maguk korát, gyakran véletlenül s anélkül, hogy észrevették volna, egyszerűen azért, mert nem tehettek mást, mert a valóság arra kényszerítette őket, de most már ennél többet követelnek: az író köteles kifejezni korát egy külön, más, időszerű módon és egész öntudatával, amivel aztán olyan feladatokat és kötelezettségeket rónak rá, melyek idegenek tőle, s amelyek minden bizonnal megzavarják a művészi alkotáshoz elengedhetetlenül szükséges természetes belső folyamatot. A költészettel szemben támasztható egyedül természetes és egészséges követelmény csak ez: az írónak művésznek kell lennie; mint ilyen tehetségével összhangban, vagy ha úgy tetszik, nagyságával összhangban, ilyen vagy olyan módon kifejezője lesz a maga korának; s minél nagyobb művész, annál jobban kifejezésre jut műveiben az idő döntő jellegzetessége, s nem úgy ahogyan Plehanov mondja, hogy annál kevesebb lesz művében a maga „egyéni feleslege”.

Lenintől távol áll minden ilyen szűkkeblűség, minden ilyen követelmény. A párt irodalmáról vagy az irodalom pártosságáról mondott ismeretes szavai nem zavarnak ebben a felismerésben, mert ezek a szavak nem a szűkebb értelemben vett művészi irodalomra vonatkoznak. Lenin kötetlenül és nagylelkűen nézett erre a kérdésre. Ez a két tulajdonsága és igazságyszerete készítette arra, hogy Tolsztojt feltűnő tévelygése ellenére, s méghozzá a harc idejében, nagy írónak ismerte el. Így cikkeiben felhívja a figyelmet, hogy „Tolsztoj, a

gondolkodó, jelentősége a világban, a maga módján kifejezi az orosz forradalom jelentőségét a világban.” A továbbiakban azt állítja, hogy Tolsztoj tanításának bírálatából semmiesetre se következhet az állítás, hogy ez a tanítás nem volt szocialisztikus, vagy „hogy abban nincsenek kritikai elemek, amelyek értékes anyagot nyújthatnának a haladó osztályok művelődéséhez” s aztán: „alki megérti Tolsztoj tanítását, annak meg kell értenie az egész orosz népet s azt a gyengeségét is, amely nem engedte meg neki, hogy befejezze szabadságmozgalmát”.

Az a tény, hogy Lenin elismerte Tolsztojt, hogy csodálattal nézett rá, nem amiatt van, ami ezekben a mondatokban kifejezésre jutott, bizonyára nemcsak emiatt és biztosan nem elsősorban emiatt. — A nagy írókat senki sem ilyen felbuzdulással olvassa, legfeljebb talán a különleges kutató. Megejt bennünket művészetük varázsa amely műveikben rejlik. Ilyen szempontból Lenin sem volt kivétel, s kétségtelenül éppen a művészi varázs volt az a döntő tényező, amely Tolsztojra hívta fel figyelmét, ez a varázs segítette megérteni vele Tolsztoj nagyságát. Mikor a forradalom győzelme után Gorkij meglátogatta Lenint, akit az állami ügyek munkájának örvényében talált, megjegyezte, mint azt maga is közli: „Az asztalon a „Háború és béke” kötete fekszik „Igen, Tolsztoj”, mondotta Lenin, „el akartam mégegyszer olvasni a vadászatról szóló leírást. Hatalmas ember, ugy-e? Micsoda gigantikus ember! Lássa, tisztelt elvtárs, ez aztán a művész. . . S tudja mi kelt még bámulatot nála? Paraszti hangja, paraszti gondolkodásmódja. Egy törőlmetszett paraszt él benne. Hitelesebb paraszt ennél a grófnál nem volt még az irodalomban!”

Lenin itt, másképpen ugyan, de ismételten Tolsztoj egyéniségének azt a részét magasztalja, amely művében a társadalom hatalmas visszhangjának jelentőségét adja. S a vadászatról szóló leírását akarta elolvasni. Tolsztoj paraszti hangja miatt? Vagy művészetének mágiája vonzotta?; egy olyan jelenet átélésére vágyott, amely a maga hiteles eredetiségében és frissességében úgy hat, mint valami üdítő fürdés az élet elemi forrásában. Az ilyen felfrissülések varázsa a művészet legnagyobb értéke, ez a varázs egyike „az emberiség tartós érzéseinek”. Ezek a gyönyörű dolgok az emberek világában igazi természetességgel élnek, s nem magyarázhatók sem a művészek felfogásával, sem azzal a véleménnyel, hogy a művészet a kor kifejezője, sem azzal a tétellel, hogy a művészet a kor terméke. Mert a művészet varázsa megfejthetetlen és érthetetlen marad lényegének sokszoros magyarázgatása után is, hogy mindig újra vitára és elmélkedésre csábítsa az emberi értelmet e sajátos csoda lényegéről.

